

Den kvindelige fagbevægelse i København 1870-1900

AF KARIN SANDVAD

I. FAGBEVÆGELSEN I ALMINDELIGHED - KVINDELIGE SOCIALISTISKE FORENINGER

Med stiftelsen i 1871 af den danske afdeling af »Internationale« manifesterede den danske arbejderbevægelse sig. Det er imidlertid værd at bemærke, at foreningens inddeling i faglige sektioner skabte et formelt, organisatorisk grundlag for en faglig arbejderbevægelse, hvad der senere skulle komme fagbevægelsen til gode.

Parallelt med den socialistiske arbejderbevægelse opstod imidlertid en arbejderbevægelse, der i højere grad var baseret på snævrere faglige interesser, i første række en forbedring af lønforholdene. Således skete stiftelsen 1. september 1871 af cigarmagernes forening »Enigheden« uafhængigt af »Internationale« og før »Internationale«s fagsektioner var konstitueret (hvilket skete ved et møde den 15. oktober 1871). Stiftelsen af »Enigheden« omtales ikke i »Socialistens« spalter, heller ikke pianofortearbejdernes og skibstømrernes forening. Den strejke- og lønbevægelse, der fandt sted i efteråret 1871 synes heller ikke at have haft direkte tilknytning til »Internationale« og den øvrige arbejderbevægelse.

Først i 1873 forenedes de to strømninger. Efter højesteretsdommen i 1873, der forbød »Internationale«, opløstes de faglige sektioner. Men netop den faglige inddeling var et godt grundlag for dannelsen af »frie fagforeninger«. Og halvåret juni 1873-januar 1874 blev højdepunktet i 1870'ernes organisationshistorie. I dette tidsrum dannedes ialt 20 nye fagforeninger. Noter til denne artikel side 88

ninger, hvoraf de 9 inden for fag, som også havde været repræsenteret blandt »Internationales« fagsektioner. Betegnende er det i øvrigt, at de nye fagforeninger for første gang anvender navnet »fagforening«, (som den første »Skrædernes Fagforening af 1873«, stiftet den 13. juni).

Den økonomiske krise, der indtrådte i slutningen af 1870'erne bragte imidlertid organisationsarbejdet til stagnation. Hertil bidrog også den moralske krise, der opstod inden for arbejderbevægelsen efter Louis Pios og Poul Geleffs afrejse til USA i marts 1877. Der oprettedes i perioden 1876–80 kun 13 nye fagforeninger; flere af de gamle kunne melde om tilbagegang i medlemstal, og henved 20 fagforeninger gennemlevede ikke 1870'ernes krise.

Men allerede i 1880 synes krisen at være overvundet, og gensynningen og reorganisationen af fagbevægelsen tog sin begyndelse og kulminerede i årene 1883–1885. I disse år bredte organisationsbestrebelse sig også til provinsen, og netop i disse år dannedes de første forbund. Og, hvad der især har betydning i denne forbindelse, i denne periode stiftedes de første selvstændige kvindelige fagforeninger.

De første kvindelige sammenslutninger inden for den danske arbejderbevægelse var imidlertid ikke af faglig karakter. Som den første bør vel nævnes én af »Internationales« 20 sektioner, »Den kvindelige Sektion«. Hvorvidt den omfattede kvindelige arbejdere eller arbejderhustruer vides ikke. Men den fik ingen betydning og opløstes med de øvrige sektioner.

Den 31. august 1873 stiftedes en kvindelig forening med det formål ved frivillige bidrag at samle ind til de fængslede arbejderførere. Indbydelsen til mødet (i Socialisten, 30. august 1873) var underskrevet af 4 kvinder og opfordrede »enhver Dame til at give Møde«. Af en notits i »Socialisten« den 2. september fremgår det, at foreningen kaldte sig »Den frie kvindelige Forening«. Dens formål var iflg. samme notits, foruden indsamlingen af ovennævnte kapital: »2. at virke hen til at forbedre Kvindens stilling i Samfundet og 3. at understøtte Medlemmerne under Sygdom og andet Uheld.« Alene af formålsparagraffer-

nes rækkefølge ses det, hvor ringe vægt »Den frie kvindelige Forening« syntes at lægge på de rent faglige spørgsmål. I særlig grad hengav foreningen sig til dyrkningen af Pios person og fandt til gengæld i ham en støtte for foreningen og for kvindens medbestemmelsesret i det hele taget, som de ikke mødte hos mange af samtidens øvrige arbejderførere. Af referater og notiser i »Socialisten« fremgår det, at dens mødevirksomhed snarere har været af oplysende end af egentlig faglig karakter. En undtagelse danner dog et møde (refereret i »Socialisten« 11. december 1873,) hvor »Formandinden« anbefalede, »at Kvinderne skulde samle sig i forskellige fagsektioner for at virke hen til deres Kaars Forbedring ad den Vej«. Videre hedder det i referatet, at »flere Mænd havde lovet Assistance ved Sammenkaldelsen til slige Møder.« Helt forlade sig på sig selv turde kvinderne ikke.

Dét må muligvis ses som et forsøg på at følge ovenstående møde op, at foreningen den 15. marts 1874 afholdt et møde for syersker, ved hvilken lejlighed disse opfordredes til at organisere sig.

Af mere konkret art var et møde i 1876, hvor diskussionsemnet var: »Hvorledes skal kvindelige Strejker kunde sættes i Scene?«. Derudover findes kun referater af møder med foredrag og diskussion om kvindens emancipation og ligeberettigelse og medbestemmelsesret i politiske og sociale spørgsmål.

At meningerne har været delte angående »Kvindens Emancipation«, derom vidner en redaktionel notits i »Socialisten«, hvori det hedder, at der gik forlydender om, at der i »Den frie kvindelige Forening« skulde findes »Borgerinder, der med Fanatisme diskuterer Kvindens Rettigheder . . . Det er en blot og bar Løgn, ti det er udtrykkelig blevet fremhævet flere Gange, at man i denne Forening slet ikke befatter sig med Politik, men overlader dette til Mændene.«

Er det mon uenighed om dette spørgsmål, der fører til en splittelse af foreningen der varede i ca. 4 måneder? De mange møder og diskussioner, foreningen afholdt med dette spørgsmål på programmet, også efter genforeningen, tyder på, at

spørgsmålet om kvindens stilling fremdeles stod på dagsordenen. I øvrigt nåede foreningen at samle et ikke ringe beløb ind, der overrakte arbejderførerne efter frigivelsen.

I december 1874 dannedes derimod en anden kvindeforening, »Socialkvindelig Forening«, der som programpunkt havde dannelsen af kvindelige fagforeninger. I indbydelsen hed det, at man vil søge at få oprettet »en Forening med det Formaal at samle de forskellige kvindelige Arbejdere i faglige Korporationer, lig Mændenes, for derved paa en fyldig Maade at gennemføre Emancipationsideen.« Undertegnet »Flere Borgerinder«. Ved et møde i februar 1875 diskuterede man betimeligheden af at danne kvindelige fagforeninger i stedet for at lade kvinderne tilslutte sig de fagforeninger, de mandlige arbejdere allerede havde oprettet, men man konkluderede dog at »Den, der har Skoen paa, ved bedst hvor den trykker.« Det skulle dog vise sig, at netop dette spørgsmål blev kardinalpunktet i forholdet mellem den kvindelige og mandlige fagbevægelse.

Foreningen holdt et par møder, men tanken om faglige korporationer synes ikke at være søgt realiseret. Derimod meddelte foreningen den 17. september 1875 i en notits i Social-Demokraten, at dens formål var »gensidig Hjælp og Støtte i Sygdom og andre Nødstilfælde og Oprettelse af en Laanekasse.«

Af egentlige faglige kvindeorganisationer opstod der i 70'erne kun to, og i begge tilfælde skete det på mændenes initiativ og på baggrund af en strejke blandt de mandlige arbejdere. For at undgå at kvinderne optrådte som strejkebrydere valgte man den udvej at forsøge at organisere dem.

II. KVINDELIGE FAGFORENINGER STIFTET I PERIODEN 1870-80

1. De kvindelige vævere

I forbindelse med en strejke i august 1873, som den i marts s. å. stiftede »Vævernes Velfærdsforening« havde etableret, foretog 11 vævere en »Rejse til Dragør«. Fabrikanterne lod nemlig

under strejken deres varer forarbejde dér i byen, hvor de lokale hjemmевævere, »væsentlig Hustruer og Døtre af Lodser, Styr-mænd og Skippere« var villige til at tage arbejde som »skrue-brækkere«. Man holdt en del agitationsmøder, der resulterede i dannelsen af en afdeling af Velfærdsforeningen. Den gik dog i sig selv igen, uden at man havde hørt noget til den.

Men åbenbart var man dog blevet belært af erfaringen: kvinderne kunne, som strejkebrydere, skade mændene i deres lønkamp. Det må være på den baggrund, der i »Socialisten« i september 1873 tre gange fremkom en annonce fra Vævernes Velfærdsforening, hvori de kvindelige vævere på dampvæverierne (man havde hidtil kun inddraget håndvævere i lønkampen) blev indbudt til et møde, hvor man ville »drøfte Sager af Vigtighed«.

Den 10. september 1873 bragte »Socialisten« et referat af dette møde, og iflg. dette referat synes det, som om en kvindelig sektion af Vævernes Velfærdsforening var blevet en realitet. Foreningen holdt et par møder i 1873. Det var især agitationsmøder blandt de uorganiserede væversker. Siden ser man ikke noget til den i »Socialistens« spalter, og da Vævernes Fagforening opløstes 1874 på grund af indre stridigheder, går den kvindelige afdeling med i købet.

Først i 1880'erne hører vi igen noget til de kvindelige vævere. Og igen var det en strejke, der viste nødvendigheden af, at også kvinderne blev organiseret.

I foråret og sommeren 1884 udbrød der strejke blandt de mandlige vævere, og endnu en gang kunne hjemmевæverskerne i Dragør drage fordel af strejken. De forsøgte tilløb til igen at danne en kvindelig afdeling af Vævernes Fagforening lykkedes ikke ganske i denne omgang. »Dem vi skulle have fat i, nemlig de Damer, der ikke arbejdede for at leve, men for at have Pyntepenge, dem kunne vi ikke formaa til at opgive Skruebrækkeriet, og til sidst maatte vi opgive dem som haabløse,« hedder det i Tekstilarbejdernes Fagforenings Historie¹. Ganske vist fik man dannet en afdeling, men den fik ingen betydning som fagforening; den kom siden til at virke som sygekasse.

En egentlig organisation af de kvindelige vævere skete først i 1886, og denne gang kom initiativet til en vis grad fra kvinderne selv. På I. H. Rubens Dampvæveri, hvor arbejds- og lønforholdene synes at have været særligt dårlige, blev taksterne for visse arbejder sat ned. Forhandlingerne mellem fabrikant Ruben og væverskerne førte ikke til noget resultat, og med nogen dramatik kom det da til åben konflikt, idet den 4. juli 150-200 væversker nedlagde arbejdet og forlod fabrikken for i sluttet trop at begive sig til Vævernes Fagforening for at anmode om støtte i kampen.

Væverforbundet² besluttede at støtte de strejkende kvinder, ja endog samtlige fagforeningsbestyrelser støttede strejken. Der iværksattes indsamlinger, og i en leder i Social-Demokraten opfordredes alle til at støtte væverskerne og lægge samme energi for dagen, som når mændene strejkede. Strejken havde således fået officielt stempel, så meget desto mere som den betegnedes som den første organiserede kvindestrejke. Efter 4 uger endte strejken med en mindre lønforbedring for kvinderne. For beskeden måske i forhold til, hvad strejken havde kostet. Men tidspunktet var, iflg. Politikens kommentar »taabeligt valgt«, da der var ringe efterspørgsel efter arbejdskraft.

Af afgørende betydning blev det imidlertid, at strejkens ophør også kom til at betyde en foreløbig afslutning på det omend kortvarige samarbejde mellem Vævernes Fagforening og de kvindelige vævere, eller rettere en del af kvinderne. Der opstod uoverensstemmelser angående udbetaling af strejkeunderstøttelse, og resultatet blev, at nogle væversker dannede en separat kvindelig fagforening (efter først iflg. festskriftet at have forsøgt at storme kassererkontoret). Ved et møde i Væverforbundet blev det besluttet, at de kvindelige vævere skulle forblive medlemmer af Vævernes Fagforening, indtil den gæld på 1.000 kr., som man havde pådraget sig under strejken, var betalt.

Ikke desto mindre annonceredes allerede i november 1886 i Social-Demokraten et møde for alle i væverfaget arbejdende kvinder. I annoncen understregedes det, at kun kvinder havde

adgang. Ved mødet, der fandt sted den 6. november 1886, stiftedes »Den kvindelige Forening i Væverfaget«, hvortil en del af kvinderne sluttede sig, mens de øvrige kvindelige vævere forblev i Vævernes Fagforening.

De organiserede kvindelige vævere var nu splittet i to lejre, og denne splittelse, som kom til at vare 11 år, har utvivlsomt skadet organisationsarbejdet. Om forholdet har været så uforsonligt, som festskriftet giver udtryk for, er et spørgsmål; men strejkens endelige resultat har under ingen omstændigheder gavnnet forholdet mellem de mandlige og de kvindelige vævere. Der afspejler sig i festskriftets beretning en bitterhed mod de kvindelige vævere, som rimeligvis kan føres tilbage til kvindestrejken i 1886. At De kvindelige Væveres Fagforening også senere svigtede med kontingentbetalingen, har vel heller ikke gjort forholdet bedre.

I december 1886 vedtog De samvirkende Fagforeninger i København med nogen tøven at optage De kvindelige Væveres Fagforening, »med det Forbehold, at Foreningen i sine Love nærmere præciserede, at den vilde arbejde for Væverskernes faglige Interesser.«³ Imidlertid blev Væverskernes Fagforening ved forbundskongressen i 1888 optaget i Væverforbundet som selvstændig afdeling. Dette skete på foranledning af nogle kvindelige vævere, der havde indset det uheldige i kvindernes splittelse, og som derfor havde meldt sig ind i den separate kvindeforening med det formål at arbejde for, at den i det mindste ikke stod udenfor forbundet.

Ved den kvindelige fagforenings optagelse i forbundet besluttedes det i Vævernes Fagforening, at man ikke ville optage kvinder, men i stedet henvise dem til kvindernes egen fagforening. Dog skete der ingen overflytning af de i Vævernes Fagforening tilmeldte kvinder.

Den kvindelige fagforening stagnerede imidlertid, kontingentindbetalingen svigtede, og da foreningen heller ikke betalte kontingent til forbundet, blev følgen, at man på et hovedbestyrelsesmøde den 28. juni 1895 besluttede at »slette Afdelingen for Gæld«. Samtidig vedtog Vævernes Fagforening, at den igen

ville optage kvinder. Man var nu tilbage i den samme situation som før 1888.

Ved forbundskongressen, der afholdtes 7.-8. september 1895 i København vedtoges desuden følgende resolution: »Som Afdeling under Dansk Tekstilarbejderforbund kan i samme Branche kun optages een Forening i samme By.«⁴ Denne lovændring havde vel netop til formål at hindre tilstedeværelsen eller dannelsen af separate kvindelige og mandlige foreninger, og at tilskynde til at både mænd og kvinder indmeldtes under samme organisation. I hvert fald var De kvindelige Væveres Fagforening i København definitivt udelukket fra Tekstilarbejderforbundet, da Vævernes Fagforening jo var en københavnsk organisation.

Den 29. august 1896 svarede De samvirkende Fagforeningers hovedbestyrelse på en henvendelse fra De kvindelige Væveres Fagforening at man rådede kvinderne til at slutte sig til Vævernes Fagforening, men at man ikke ville nægte dem genoptagelse i De samvirkende Fagforeninger, dersom det skulle vise sig, at kvinderne bedre lod sig organisere i en selvstændig kvindeforening. Først i efteråret 1897 meddelte formanden for De kvindelige Væveres Fagforening, at det på en generalforsamling var blevet vedtaget at opløse foreningen. Man kunne nu koncentrere sig om det egentlige arbejde: udarbejdelsen af en forbedret priskurant for alle mandlige og kvindelige vævere, og kampen for at få den gennemført.

2. De kvindelige tobaksarbejdere

Allerede i 1871, den 1. september, stiftedes Cigarmagerforeningen »Enigheden«. Skønt tobaksfaget var en af de industrigrene, hvor kvinderne tidligst fandt ansættelse,⁵ havde man i første omgang ikke organisationen af kvinderne i tankerne. Tværtimod. »Enighedens« første formand, I. C. Henriksen skal nemlig have udtalt, at foreningens formål bl. a. skulle være »at modarbejde Kvindernes Indtrængen i Faget«⁶, og for yderligere at understrege dette, indgik der i lovene af 1872 en paragraf der lød: »Enhver Cigarmager, som lærer et Fruentimmer

at rulle Vikler eller Cigarer kan ikke være Medlem. Hans Hustru undtages.«

Men allerede i 1875 ændrede cigarmagerne deres holdning til de kvindelige arbejdere. Anledningen var en strejke, der fandt sted i juni i København, hvor henved 300 cigarmagere nedlagde arbejdet. Derved blev også en del kvinder arbejdsløse, nemlig de ovenfor nævnte kvindelige vikkelmagere, der arbejdede for de strejkende cigarmagere. Man har vel nu næret frygt for, at fabrikanterne ville ansætte kvindelige arbejdere og således erstatte den manglende arbejdskraft.

Ved et møde den 22. juni 1875 havde Cigarmagerforeningen »Enigheden« indbudt alle kvindelige arbejdere i tobaksfaget til møde. Ved dette møde, der iflg. »Social-Demokraten« (26.6. 1875) hovedsagelig besøgte af arbejdsløse kvindelige arbejdere, udtalte formanden for »Enigheden« bl. a.: »Ved et beklageligt Fejlsyn har de kvindelige og mandlige Arbejdere hidtil staaet fjendtlig overfor hinanden, og man har betragtet hinanden som Konkurrenter . . . Gennem de socialistiske Læresætninger var man naaet til Erkendelse om, at alle Arbejdere er solidariske overfor Kapitalens Overgreb. Af denne Lære er vi ogsaa kommet til Klarhed om Kvindens Ligeberettigelse med Manden, og følgelig maa den kvindelige Arbejder for det samme Arbejde betales efter samme Forhold som Manden.«

Resultatet af dette møde kunne »Social-Demokraten« allerede den 4. juli 1875 meddele på forsiden: stiftelsen af en kvindelig afdeling af »Enigheden«. Det stiftende møde fandt sted den 2. juli, og der indtegnedes ved mødet 70 medlemmer.

Men kvinderne var åbenbart ikke stabile medlemmer. Under den store tobaksarbejderstrejke i 1883, der varede fra 1. maj til november s. å., forsøgte fabrikanterne, til dels med held, igen at hverve kvinderne til at erstatte de strejkende arbejdere. Nødvendigheden af at knytte kvinderne fast til organisationen blev dermed igen påtrængende aktuel. En del var under strejken af sig selv trådt ind i organisationen, men hovedparten stod udenfor.

Under strejken oprettede man en syge- og understøttelses-

kasse for kvindelige tobaksarbejdere, muligvis også i et forsøg på at lokke vankelmødige kvinder til. I en annonce i »Social-Demokraten« den 20. oktober 1883 kaldte foreningen sig »De kvindelige Tobaksarbejders Syge- og Understøttelseskasse af 1883«.

Det var hensigten at foreningen skulle virke som sygekasse, indtil medlemstallet var mindst 200, hvorefter den skulle føres videre som egentlig fagforening. Allerede to år senere, i 1885, var dette tal nået, og iflg. festskriftet antog foreningen fra da af navnet »De kvindelige Tobaksarbejders Fagforening«. Imidlertid figurerede foreningen et par år frem i tiden i annoncer o. lign. som syge- og understøttelsesforening. Først i 1887 brugtes i en annonce navnet »De kvindelige Tobaksarbejders Fag-, Syge- og Understøttelsesforening af 1883.« I øvrigt havde foreningen i hele sin selvstændige periode mandlig formand.

Vurderet ud fra annoncer i »Social-Demokraten« var foreningen i og for sig aktiv nok. Der afholdtes hyppige møder, både af oplysende og selskabelig art. Om foreningens agitationsvirksomhed vides intet, men ved dens optagelse i Tobaksarbejderforbundet i 1887 talte den iflg. festskriftet 400 medlemmer, tilsyneladende en fordobling af medlemstallet siden 1885.

I 1885 fremsattes for første gang forslag om et landsomfattende tobaksarbejderforbund, og et til formålet nedsat udvalg fremlagde et lovudkast, hvis holdning til de kvindelige arbejdere gav udtryk for en fremsynethed, som mange af samtidens arbejdere og fagforeningsfolk savnede. I formålsparagraffen⁷ hed det således, at formålet var »at samle alle mandlige og kvindelige Tobaksarbejdere i hele Landet til et centraliseret Forbund...« Og § 1 i afsnittet om medlemmerne lød: »Alle mandlige og kvindelige Arbejdere ved Tobaksfaget kan blive Medlem af Forbundet.«

Ved tobaksarbejdernes første kongres der afholdtes den 21. og 22. august 1887 blev lovudkastet vedtaget, og skønt visse punkter ændredes, blev formålsparagraffen stående. Helt klart præciserede forbundet sin stilling til kvinderne i en udtalelse af Sig. Olsen, der var formand for »Enigheden« og tillige blev

forretningsfører i forbundets første hovedbestyrelse, idet han ved kongressen udtalte, at »Opgaven maa være at samle alle, saavel kvindelige som mandlige Arbejdere i Tobaksfaget i een stor Organisation for derved at hævde Arbejdernes Selvstændighed. Det er for os særlig nødvendigt at faa Kvinderne med i Kampen mod Kapitalen. Vi forlanger, at det Arbejde der udføres af Kvinden skal betales med lige saa stor Løn som det mandlige Arbejde . . .«⁸

De kvindelige tobaksarbejderses fagforening optoges således straks i forbundet og var repræsenteret både i hovedbestyrelsen og ved forbundskongresserne.

I Tobaksarbejderforbundets Fagblad, der udkom regelmæssigt fra oktober 1887, førtes en livlig diskussion om kvindearbejdet og kvindernes løn, en diskussion, der efterhånden mandede ud i et ønske om at få ophævet den kvindelige forening og i stedet samle alle arbejdere under samme forening.

Ved kongressen i 1888, hvor kvinderne for første gang var repræsenteret, udtalte de kvindelige delegerede, Nelly Lagesen og Elna Nielsen, ønsket om, at »Enigheden« for fremtiden ikke optog kvindelige medlemmer, men henviste disse til den kvindelige forening. De erklærede, at det skadede det i forvejen svære organisationsarbejde, når kvinderne havde adgang til begge foreninger. »Enighedens« bestyrelse ville dog ikke gå med til en sådan lovændring med den begrundelse, at man ikke kunne tvinge nogen til at give afkald på deres medlemskab og ej heller nægte nye medlemmer optagelse. Derimod vedtog kongressen en mærkelig tvetydig resolution, der gav et fingerpeg om forbundets holdning til spørgsmålet: den henstillede til medlemmerne at virke for den kvindelige afdeling og udtalte samtidig ønsket om, at kvinderne tilsluttede sig den mandlige afdeling.

I første omgang blev det ved en resolution. Men i 1890 stod i Fagbladet et indlæg, hvori indsenderen slog til lyd for, at der kun skulle findes én afdeling af tobaksarbejdere i hver by, omfattende både mandlige og kvindelige arbejdere. I en redaktionel kommentar, der rimeligvis har haft Tobaksarbejderfor-

bundets velsignelse, og som fremkom i samme nummer af bladet, tilslutter man sig tanken om sammenslutning af de mandlige og kvindelige afdelinger for derved at sammenslutte alle tobaksarbejdere i en fælles front.

Allerede i det følgende nummer af fagbladet tager den kvindelige afdelings forretningsfører, hr. Holst, til genmæle. Ligeledes denne gang kommenterer redaktionen og giver her endnu tydeligere udtryk for ønsket om sammenslutning. I det redaktionelle indlæg hedder det bl. a.: »Det er en uomstødelig Kendsgerning, at Tobaksarbejderforbundet lige fra dets Stiftelse i Lovene har havt Bestemmelse om, at Formaalet var at samle alle kvindelige og mandlige Arbejdere i Faget.«

Ved kongressen i 1890 var kvinderne talrigere repræsenteret, end de hidtil havde været, »idet den kvindelige Organisation har tiltaget med over det dobbelte i Medlemstal.« Det fremgår videre af fagbladet, at kvinderne havde indgivet det forslag som punkt på dagsordenen, at kongressen samlet skulle beslutte, at det forbødes den københavnske afdeling af »Enigheden« at optage kvinder. Forslaget synes dog ikke at have været behandlet.

Om forslaget videre er blevet diskuteret internt og under hvilke former lader sig desværre ikke konstatere. Men i fagbladet af november 1890 meddeles det i hvert fald kort og uden kommentarer fra redaktionens side, at »den kvindelige Fagforening paa et stærkt besøgt Møde har vedtaget at indmelde sig under Tobaksarbejderforbundet »Enigheden«. Overgang til den mandlige Afdeling vil ske med det første.« Iflg. fagbladet skete den egentlige sammenslutning i begyndelsen af 1891.

I festskriftet, s. 22, skriver Th. Stauning om dette bl. a.: »Da Tobaksarbejderforbundet i Danmark dannedes, indtrådte Kvindernes Forening med 400 Medlemmer, men den fik kun Betydning som Overgangsform, idet »Enigheden« aabnedes ogsaa for Kvinder, og den mest praktiske Organisationsform traadte dermed i Virksomhed, med alle Grene af Cigarmageriet samlet i den samme Forening.«

III. KVINDELIGE FAGFORENINGER STIFTET I PERIODEN 1880 - CA. 1900

Det er kendetegnende for de kvindelige fagforeninger, der opstod i 1880'erne, at de i hovedsagen synes at være blevet til på kvindernes eget initiativ. I fagbevægelsens opgangsperiode efter 1883 og muligvis som en følge af større forståelse blandt kvinderne for organisationstanken stiftedes i disse år de første fagforeninger indenfor fag og faggrupper, der udelukkende beskæftigede kvinder.

1. De kvindelige herreskræddere

Det er bemærkelsesværdigt, at skønt beklædningsindustrien beskæftigede det største antal af de arbejdende kvinder⁹, var der blandt de forskellige kategorier af syersker megen træghed overfor tanken om organisation. En undtagelse dannede de kvindelige herreskræddere, de fagligt bedst udrustede af syerskerne.

To faktorer medvirkede væsentligst til at forhale organisationen af syerskerne:

1. Langt den største del af kvinderne udførte syarbejdet som hjemmearbejde og var derfor vanskeligere at kontakte og påvirke end de kvinder, der arbejdede samlet på en systue eller på en fabrik – og selv her kneb det jo med forståelsen.
2. Det såkaldte udsvedningssystem, der vistnok i særlig grad var udbredt i København, bidrog til, at en del svende og syersker arbejdede for en lavere løn end den, som fagorganisationen forsøgsvis opstillede som krav. Systemet var dette, at en skræddersvend påtog sig arbejde for en mester eller en forretning og lod en del af arbejdet udføre af hjælpere, der naturligvis arbejdede for en lavere løn end den, »udsvederen« modtog selv. Kampen mod »udsvedningssystemet« – og dermed også hjemmearbejdet – som førtes af Skrædderforbundet, blev lang og vanskelig, fordi den mødte modstand ikke blot fra arbejdsgivernes side, som havde en

fordel i den ringe betalte arbejdskraft, men også fra mellemændenes side, fordi de ved hjælp af dette system kunne opretholde en indtægt, der var større end den, de kunne opnå ved eget arbejde alene.

Den 9. september 1883 annonceredes i Social-Demokraten et møde for »kvindelige Arbejdere i Skrædderfaget« – indkaldt af »et større Antal Syersker«. Af referatet i Social-Demokraten nogle dage senere fremgår det, at det »enstemmigt vedtoges at danne en Fagforening for de kvindelige Arbejdere i Herreskrædderfaget, hvorefter der vil blive indvarslet til nyt Møde for Kaabesyersker og Dameskrædderinder, for muligvis ogsaa i dette Fag at oprette en Forening. Efter at Dannelsen af ovennævnte Fagforening var besluttet, vedtoges Lovene, og Foreningen blev konstitueret. Der indmeldte sig straks henved 70 Medlemmer.« 21. september s. å. annonceredes foreningens første bestyrelsesmøde.

Det er uvist, om initiativet til organisationen kom fra kvinderne selv. Når det i annoncen hed, at det var kvinder, der indbød til det stiftende møde, kan det have været taktiske beregninger, der spillede ind. Under alle omstændigheder må der have været et nært samarbejde med de mandlige skrædderes fagforening, Fagforeningen af 1882, hvis formand en overgang også var formand for de kvindelige herreskrædderes forening. Iflg. annoncerne i Social-Demokraten var der en livlig mødeaktivitet hos de kvindelige herreskræddere, og det synes, som om man i de første år især koncentrerede sig om agitation, uddeling af tryksager ved lagerforretningerne og husbesøg. En lille praktisk ting, der vidner om syerskerne økonomiske forhold, har man fået gennemført: Den 27. november 1885 stod en annonce i »Social-Demokraten« fra Fagforeningen for de kvindelige Herreskræddere: »Arbejdsløse Medlemmer kan afhente Spisebilletter hos Formandinden, Madam Ankersen.«

Forud for valget af madam Ankersen var der iøvrigt sket noget pudsigt, som måske også er tidstypisk. En annonce i marts 1884 fra de kvindelige herreskræddere var underskrevet »Skrædder Wagner, formand.« Såvidt vides var han forenin-

gens første formand og som nævnt samtidig formand for Fagforeningen af 1882. 29. juni 1884 annonceredes imidlertid i Social-Demokraten: »Da Hr. Wagner efter eget ønske fratræder som Formand søger ovennævnte Forening (Kvindelige Herreskræddere) en ny Formand. De reflekterende bedes indsende Billet Mrk. F. til Madam Møller . . . Det bemærkes, at der kun reflekteres på en bosiddende dansk Mand.« Af mangel på reflektanter måtte dog samme Madam Møller fungere som formand, indtil Madam Ankersen blev valgt, og siden valgtes formændene ud af fagforeningens egne rækker.

Først i 1889 besluttede De kvindelige Herreskræddere at tilslutte sig Dansk Skrædderforbund og blev også optaget. Men blandt svendene og selv blandt forbundets ledelse var der megen uvilje mod kvinderne. Bl. a. udtalte forbundsformanden J. Rasmussen ved kongressen i 1891, at »Fagforeningen havde begået en fejl ved at organisere Kvinderne ind under Dansk Skrædderforbund.«

I et erindringskrift, som Andrea Brochmann, De kvindelige Herreskrædderes formand fra 1897–1901, skrev i anledning af foreningens 50-års jubilæum¹⁰ fortæller hun, at da hun mødte op til et agitationsmøde, hvortil arbejderne fra Biglers systue var indkaldt (1896), kunne J. Rasmussen ikke skjule sin overraskelse over at se en syerske ved mødet og erklærede, at han »rigtignok ikke havde tænkt sig, at der skulle komme Kvinder.« Ved samme kongres i 1891 stillede De kvindelige Herreskræddere i øvrigt forslag om, at »enhver Svend, som behøver fremmede kvindelige Syere til Medhjælpere, kun maa antage saadanne, som enten er eller er villige til hurtigst muligt at blive Medlem af den stedlige anerkendte kvindelige Fagforening i Herreskrædderfaget.« Allerede ved kongressen i 1895 gentages og behandles det samme forslag.

Samarbejdet var stadig dårligt. Svendene ville ikke anerkende kvinderne som kolleger, og kvinderne følte sig ofte tilsidesat af forbundet. Januar 1893 kom det til et brud mellem kvinderne og forbundet. Ved en lockout – hvor og hvornår vides ikke – havde også kvinderne været ramt, og de var nu utilfredse

med, at de ikke i lighed med svendene fik den støtte, der tilkom dem iflg. lovene. Det førte til et opgør ved generalforsamlingen den 17. januar (til stede var her bl. a. ovennævnte forbundsformand J. Rasmussen), og ved en ekstraordinær generalforsamling den 21. januar 1893 besluttede De kvindelige Herreskrædere med alle stemmer mod én at udtræde af forbundet. Dette forhold varede dog kun til april 1894, hvor foreningen igen trådte ind i forbundet – og blev der.

Fra 1897 synes det som om forholdet til Skræderforbundet blev fastere og samarbejdet bedre.

I 1898 sluttede beklædningsindustriens arbejdsgivere sig sammen i Fabrikantforeningen. Det var nu ikke længere muligt at forhandle om indgåelse af lønftaler med forretningerne enkeltvis, således som man hidtil havde gjort. I stedet besluttede forbund og fagforening i fællesskab at udarbejde en priskurant og forelægge den for Fabrikantforeningen med anmodning om forhandling. Situationen tilspidsedes imidlertid, da fabrikanterne i stedet på lagrene lod ophænge en af dem udarbejdet priskurant, hvis priser lå langt lavere end fagforeningens. Syerskernes harme, forenet med et intensiveret agitationsarbejde, bevirkede, at medlemstallet i De kvindelige Herreskrædere steg fra ca. 400 til ca. 1200, og på den baggrund gav De samvirkende Fagforbund, efter at nye forhandlinger var strandet, sanktion til at syerskerne kunne etablere strejke, hvilket skete den 23. januar 1899. Samtidig gik tilskærere og svende i sympatistrejke. Strejken var så vellykket, at arbejdsgiverne så sig tvunget til at genoptage forhandlingerne, og det lykkedes at nå frem til et kompromis og få udarbejdet en priskurant, der betød en lønforhøjelse på ca. 12 %, og som kunne accepteres af begge parter, i øvrigt den første af sin art. Strejken kunne aflæses. Den havde da varet 14 dage og kostet Skræderforbundet 10.000 kr.

Hele denne strejkes forløb og den støtte, den nød både i forbundet og blandt de mandlige skrædere, må vel tages som udtryk for, at de kvindelige skrædere nu efterhånden var blevet accepteret af deres kolleger. Strejken betegnes i festskrifterne

som vellykket på grund af den tilslutning den fik, både blandt organiserede og uorganiserede syersker – medlemstallet i Kvindelige Herreskrædere steg oven i købet under strejken.

Da lockouten i 1899 også kom til at omfatte skræderfaget, viste det sig, at det solide medlemstal, som de kvindelige herreskrædere havde opnået, ikke kunne holde. Fabrikanterne lockoutede nemlig kun de organiserede syersker, og stillet overfor udsigten til at blive brødløse valgte mange syersker at træde ud af fagforeningen. Dette udløste megen bitterhed, ikke kun i De kvindelige Herreskræderes Fagforening, men også i Skræderforbundet.

Tilbage står så blot forholdet til svendenes fagforening, »Skrædernes Fagforening af 1873«. På den ene side havde man et vist samarbejde i form af fællesarrangementer, såsom foredrag og udflugter, men på et afgørende punkt holdt loyaliteten op, idet svendene jo, trods gentagne resolutioner på forbundskongresser, gennem udsvedningssystemet bidrog til de stadig lave kvindelønninger. Endelig bidrog udsvedningssystemet til at holde liv i hjemmearbejdet, der næst efter lønkampen var Skræderforbundets væsentligste kampobjekt. Efterhånden som de kvindelige konfektionssyersker fik en bedre faglig uddannelse, kom svendenes og syerskernes arbejdsområder til at overlappe hinanden. Hertil bidrog naturligvis også den industrialisering af faget, der fandt sted i disse år.

Allerede i 1901 havde forbundets forretningsfører stillet forslag til De kvindelige Herreskrædere, »at Foreningen ophørte at staa som selvstændig Afdeling, men gik op i den mandlige Afdeling her i byen«. ¹¹ Men forslaget afvistes både den gang og senere af bestyrelsen og medlemmerne i den kvindelige fagforening.

De kvindelige Herreskræderes Fagforening af 1883 forblev en selvstændig kvindelig forening, indtil det ved Skræderforbundets kongres i 1930 besluttedes at organisere alle, mænd og kvinder, der var beskæftiget ved herrekonfektion i De kvindelige Herreskræderes Fagforening, der samtidig skiftede navn til Fagforeningen for Herrekonfektion af 1883.

2. Øvrige syersker

Tilbage står imidlertid den meget store gruppe af syersker, der var beskæftigede inden for andre brancher. At man tidligt har været opmærksom på netop den gruppe af de arbejdende kvinder, vidner de mange møder om, som man afholdt for syersker. Det første registrerede møde afholdtes af Den frie kvindelige Forening i marts 1874, hvor syerskerne opfordredes til at slutte sig sammen. Det har jo nok ikke været noget let opgave at søge at organisere denne diffuse gruppe af arbejder-syysker, hvis arbejdspladser var spredt rundt omkring i hjemmene. Så meget desto mere forbavsende er det, at det allerede i 1870'erne er lykkedes at danne en fagforening for syersker: den 12. september 1876 stiftedes »Syerskernes Fagforening«. Dens levetid blev dog kort, for det syntes, som om den allerede opløstes to år senere. Den sidste annonce i Social-Demokraten finder vi den 24. april 1878.

Den 4. november 1889 indkaldte »Kvindelig Fremskridtsforening« (se nedenfor afsnit VI) alle syersker til møde. Dette skete gennem en annonce i »Hvad vi vil« 15. oktober 1889. I det flg. nummer af bladet findes både en annonce fra »Foreningen for de Samlede Syersker« og et referat af foreningens konstituerende møde den 11. november 1889, hvor følgende resolution vedtoges: »Syersker af alle de Fag, som ikke er organiserede, konstituerer sig som en samlet Forening for at varetage sine faglige Interesser med et Udvalg på syv Medlemmer og 2 Suppleanter . . .« Hvor længe Foreningen for de samlede Syersker eksisterede, vides ikke. Den stod opført på planen over grundlovsoptøget 1890¹², men allerede i det følgende års grundlovsoptog var den ikke længere at finde.

Både De kvindelige Herreskrædere og Kvindeligt Arbejderforbund søgte siden ved møder og agitation at få organiseret syerskerne; men de foreninger, det lykkedes at stifte, fik kun kort levetid. Imidlertid stiftedes i januar 1894 »Kjole- og Kaabesyerskernes Fagforening« (d. v. s. damekonfektionssyysker). I betragtning af det store antal syersker, der var i Køben-

havn inden for den branche, var medlemstallet beskedent, (i 1897 beskæftigedes indenfor damekonfektion ca. 2.500 kvinder). Ved stiftelsen i 1894 indmeldte der sig 50 syersker, i 1900 var man nede på 30.¹³ Ved protokollens afslutning i 1905 var medlemstallet reduceret til 25. Det er klart, at et så skævt forhold mellem medlemstal og fagets udøvere måtte stille foreningen svagt og indskrænke dens virksomhed til spredt agitation. Det virker derfor overraskende, at der ofres megen tid, men især mange midler på afholdelsen af festlige sammenkomster og endog maskerader. Undertiden gav disse fester dog overskud, og deri lå måske deres berettigelse.

I 1898 dannedes endnu to brancheforeninger. Den 18. april stiftedes »Linnedsyernes Fagforening« og den 8. november »Korsetsyerskerne Fagforening af 1898«. Tilsammen havde de to foreninger i 1898 95 medlemmer.¹⁴

Et år senere, den 15. november 1899, sluttede syerskeforeningerne sig sammen i »Syernes Forbund«, der således kom til at omfatte damekonfektions-, korset- og linnedsyersker. Forbundet blev straks optaget i De samvirkende Fagforbund og modtog herfra økonomisk støtte til agitationsarbejdet. Allerede kort efter stiftelsen indkaldte forbundet vattæppesyerskerne til møde og medvirkede siden ved dannelsen af »Vattæppesyerskerne Fagforening af 1900«, der ved stiftelsen talte 20 medlemmer.¹⁵

Trods økonomisk støtte måtte forbundet naturligvis med et så lille medlemstal stå svagt. Da handskesyerskerne og korsetsyerskerne i oktober 1901 ønskede at forelægge en ny, forbedret priskurant for arbejdsgiverne, kunne forbundet ikke sanktionere, at priskuranten søgtes gennemført ved hjælp af en eventuel strejke. Syerskerne Forbund havde hverken tilstrækkelige midler eller medlemmer til at kunne yde effektiv støtte til en strejke.

Udover indkaldelse til en række agitationsmøder foreligger der således ikke meddelelse om nogen virksomhed, hverken fra forbundets eller brancheforeningernes side.

3. Det kvindelige Arbejderforbund

Kvindeligt Arbejderforbund blev stiftet i 1885, men kom gennem sin virksomhed især til at stå som udtryk for 90'ernes fagbevægelse og den mere selvstændige stilling kvinderne efterhånden kom til at indtage inden for fagbevægelsen. Med den udstrækning, organisationen efterhånden fik inden for forskellige fag, blev det den kvindelige fagorganisation, der vel nok med tiden skulle få den største betydning for organiseringen af de kvindelige arbejdere af alle fag.

Rammerne for den første forening var dog yderst beskedne:

Den 28. oktober annonceredes i Social-Demokraten et »stort Møde for alle Vadske- og Rengøringskoner, Søndagen den 1. november. . . . Kun Kvinder faar Adgang.« Den 6. november stod i samme blad et referat af mødet, der var »meget talrigt besøgt, og en Forening konstitueredes straks med en Bestyrelse bestaaende af 4 Kvinder og 1 Mand, . . . Næsten alle Tilstedeværende indmeldte sig i Foreningen efter en Diskussion, der nærmest gik ud på en Kritik af Anvisningskontorerne her i byen.« Blandt andet hævdede kvinderne, at deltagelse i forskellige arbejderoptog udsatte dem for boykot fra anvisningskontorenes side.

Da foreningen første gang i Social-Demokraten indkaldte til møde, kaldte den sig »Foreningen for Vadske- og Rengøringskoner«. Navnet Kvindeligt Arbejderforbund opstod først i 1886. I forbindelse med planen over grundlovsoptøget stod nemlig følgende annonce: »Foreningen for Vadske og Rengøring bekendtgør herved for Medlemmerne, at Foreningen deltager i Arbejdertoget paa Lørdag med vor egen Fane. Foreningens Navn er forandret til »Det kvindelige Arbejderforbund«.

I marts 1887 blev Det kvindelige Arbejderforbund optaget i De samvirkende Fagforeninger (i øvrigt sammen med den »gamle« forening, som vedblev at bestå, sandsynligvis til 1890, efter dog først i 1889 at have ændret navn til »Foreningen for kvindelig Husgerning.«)

Uvist af hvilken årsag drøftede De samvirkende Fagforenin-

gers forretningsudvalg igen den 19. januar 1888 en anmodning fra Kvindeligt Arbejderforbund om optagelse i De samvirkende Fagforeninger. Udvalget vedtog at svare bl. a.: »... at Forbundet, hvis det ønskede at virke i faglig Retning kun maatte optage Medlemmer, som ikke tilhørte Fag, hvori der alt bestod en Fagforening, hvorfor Udvalget henstiller til Arbejderforbundet at forandre dets Loves Paragraf 1 i den antydede Retning.« Et trykt, men udateret eksemplar af Love for Kvindeligt Arbejderforbund har som formålsparagraf (§ 1): »Forbundets Formaal er at samle alle uorganiserede Kvinder til en fælles Optræden imod Kapitalisternes og Arbejdsgivernes hensynsløse Overgreb. Dog kan Kvinder, der arbejder i Fag, som ere organiserede under De samvirkende Fagforeninger, optages i Forbundet, naar de er Medlemmer af den Fagforening, hvortil de hører.« Netop denne sidste sætning kunne skabe uklarhed om Kvindeligt Arbejderforbunds faglige tilhørsforhold og vanskeliggøre dets afgrænsning overfor andre fagorganisationer. Det er derfor sandsynligt, at det er denne paragraf, der henlydes til.

Det kvindelige Arbejderforbund udfoldede i de første år efter 1886 en vældig mødeaktivitet af blandet indhold. Baller og maskerader vekslede med agitationsmøder, hvor kvindelige arbejdere fra forskellige fag indkaldtes, som oftest til foredrag om organisationens betydning. Ser man på de faggrupper, der blev indkaldt, giver det et fingerpeg om, at navneforandringen i 1886 og den deraf følgende deling skyldtes ønsket om at udstrække virksomheden til også at omfatte andre grupper af kvindelige arbejdere end netop vaske- og rengøringskoner. Ved et møde den 12. oktober 1888 var pkt. 2 på dagsordenen dannelsen af afdelinger af børstenbindere og bliklakerere. I december s. å. arrangerede Kvindeligt Arbejderforbund et offentligt møde for kvinder, hvor specielt kvindelige arbejdere inden for bogbinderfaget, bogtrykkerierne samt damekonfektion var indbudt »med Henblik på Dannelsen af Foreninger«, som det hed i annoncen. Tydeligere kunne Kvindeligt Arbejderforbunds

hensigt: at organisere endnu uorganiserede kvindelige arbejdere, ikke udtrykkes.

Det var ganske vist kun i få tilfælde, at disse møder synes at have ført til dannelsen af fagforeninger. Enkelte foreninger opstod som direkte resultat af agitationsmøderne. Af disse kunne nogle bestå, andre havde kun begrænset levetid. Men selvom disse agitationsmøder i det store og hele forblev resultatløse eller det eventuelle resultat kortvarigt, vil det ikke være rimeligt at underkende den betydning, de kunne få – og vel også fik på længere sigt – som en art vækkelse blandt de kvindelige arbejdere.

Efter nogle års stilstand, hvor Kvindeligt Arbejderforbunds eksistens kun kan registreres, fordi det deltager i grundlovsop-togene, var der fra midten af 1890'erne igen tegn på aktivitet. Festskriftlitteraturen tilskriver det den omstændighed, at Olivia Nielsen den 1. november 1892 overtog formandsposten i Kvindeligt Arbejderforbund. (Se billedtekst s. 87).

Det lykkedes i de kommende år at organisere de kvindelige arbejdere på Tuborg, på cikoriefabrikken, tændstikfabrikken Gosch og Jacob Holm & Sønners rebslageri, og både på Tuborg, på cikoriefabrikken og på Gosch's fabrik blev resultatet af organiseringen, at man opnåede lønforhøjelser på 4-6 kr. pr. uge. Derimod lykkedes det ikke at få lønforhandlinger i gang med Jacob Holm og Sønner, der udelukkende beskæftigede kvinder, og i september 1896 etablerede forbundet sin første strejke. Den omfattede 85 kvinder og afblæstes først efter 8 uger. Strejkens udfald blev til fordel for de strejkende kvinder, idet der opnåedes et løntillæg på 1,20 kr. pr. uge. Strejken gav anledning til en del avisomtale, bl. a. fordi fabrikken havde indkaldt arbejdskraft fra Sverige, og det kom til optøjer, når »skruerbrækkere«, eskorteret af politi, om aftenen forlod fabrikken. Også den omstændighed, at det var en kvindestrejke, gjorde sagen omtale værd.

Strejkens gunstige udfald har givetvis virket til gavn for agitationsarbejdet, og indenfor en lang række fag fik man organi-

seret kvinderne, således bl. a. korksorterskerne, kryolitpillerkerne, limfabrikarbejderskerne, arbejderskerne ved klundefabrikker og sukkervare- og chokoladefabrikker, bladbudene, sukkerhusarbejderskerne og kvinderne hos Glud og Marstrand. Ikke i alle tilfælde blev de nyligt indlemmede arbejdersker gode og stabile medlemmer. Festskriftet nævner f. eks. sukkerhusarbejderskerne, der oppebar en løn af 8 øre i timen og som ved løfter om højere løn lod sig lokke til igen at udmelde sig af fagforeningen. Dette skete i 1897. Først i 1911 organiserede de sig igen under Kvindeligt Arbejderforbund. På Glud & Marstrands fabrikker besvarede man kvindernes indtræden i organisationen ved at lockoute samtlige virksomhedens medarbejdere. En voldgiftskendelse faldt dog ud til arbejdernes fordel, og virksomheden måtte genantage de udelukkede arbejdere.

Ved dannelsen af »De samvirkende Fagforbund« tilsluttede Kvindeligt Arbejderforbund sig. Af protokollen for De samvirkende Fagforbund fremgår det, at forbundet den 4. april 1898 anmodede om optagelse. I samme anmodning oplystes det desuden, at Kvindeligt Arbejderforbund på dette tidspunkt talte 6 afdelinger med tilsammen 800 medlemmer.

Det er ikke ganske klart, hvornår Kvindeligt Arbejderforbund i virkeligheden blev et *forbund*, og hvornår dette forbund blev landsomfattende. Festskriftlitteraturen angiver 3.-4. marts 1901, d. v. s. tidspunktet for forbundets første kongres, – og den første faglige kvindekongres i landet i det hele taget. Ifølge festskrifterne¹⁶ skulle det ved denne kongres være vedtaget at danne et landsomfattende kvindeligt arbejderforbund omfattende Kvindeligt Arbejderforbund og Maskinstrikkernes Fagforening i København, samt afdelingerne i Randers (tændstikfabrikarbejdersker), Svendborg (bryggeriarbejdersker), Køge (gelatinefabrikarbejdersker) og Næstved (papirfabrikarbejdersker).

Men i fortegnelsen over fagforbund inden for De samvirkende Fagforbund oplyser Jensen & Olsen: Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark, følgende i indledningen til afsnittet om Kvindeligt Arbejderforbund: Stiftet den 1. januar

1898 med to Afdelinger og 516 Medlemmer, nu (1900) 7 Afdelinger med 1400 Medlemmer.« Den stiftelsesdato, der her nævnes, kan jo ikke gælde for det københavnske Kvindelige Arbejderforbund, der naturligvis var en fagforening, og som altid har fejret stiftelsesåret 1885. I oversigten opregnes endvidere de 7 afdelinger med tilsammen 1400 medlemmer, der skulle udgøre Kvindeligt Arbejderforbund pr. januar 1900. Disse er følgende:

Helsingør afd.	stiftet 1898
København, Kvdl. Arbejderforbund	stiftet 1885
Maskinstrikkerne	stiftet 1890
Korksortererskerne	stiftet 1898
Køge afd.	stiftet 1899
Randers, Kvdl. Arbejderforbund	stiftet 1897
Stolepolererne	stiftet 1898

Kvindeligt Arbejderforbund omfattede således allerede i 1900 afdelinger både i København og provinsen.

4. Kvindeligt arbejderforbunds forhold til fagligt beslægtede mandlige organisationer

Ved kongressen i marts 1901 vedtoges lovene for landsforbundet. I formålsparagrafferne hed det bl. a. i paragraf 1 a: »Forbundets formål er at samle alle kvindelige Fagforeninger i Danmark til fælles Arbejde for at fremme og værne fælles Interesser« og paragraf 3: »Alle af kvindelige Arbejdere bestaaende Foreninger, som tæller mindst 10 Medlemmer, kan optages i Forbundet...«¹⁷. Kvindeligt Arbejderforbund kunne således igen ved sine formålsparagraffer komme i modsætningsforhold til de mandlige fagorganisationer. Når spørgsmålet blev gjort til genstand for så mange diskussioner, hang det vel i væsentlig grad sammen med, at forbundene havde hårdt brug for de kontingenter, de tilsluttede fagforeninger skulle udrede.

De følgende to eksempler belyser problemstillingen:

I 1900 ønskede korksortererskerne at tilslutte sig Korkskærernes Fagforbund, hvem de jo fagligt var knyttet til. Der førtes en del forhandlinger¹⁸, og sagen trak ud, netop også fordi det

for Kvindeligt Arbejderforbund var et økonomisk spørgsmål: forbundet havde netop ydet strejkebidrag til Korksortererernes Fagforenings medlemmer og krævede derfor gælden betalt, førend foreningen kunne trække sig ud af Kvindeligt Arbejderforbund. Ved et repræsentantskabsmøde i De samvirkende Fagforbund den 25. april 1901 meddeltes det, at korksorterererne allerede havde indmeldt sig i Korkskærernes Fagforbund; men resultatet blev, at repræsentantskabet forlangte at korksorterererne »betaler Forbundet de Beløb, de paagældende Kvinder bevisligt er skyldige til Forbundet.«

Det må muligvis ses som et udslag af de nævnte uoverensstemmelser og som et ønske om at opnå klarhed i organisationsforholdet, at forretningsudvalget for De samvirkende Fagforbund i 1902 vedtog en erklæring »paa Opfordring«, hvori det hed, »at det bør fastslaas, at de kvindelige Arbejdere, der beskæftiges ved Industrier, hvori der ikke bestaar blandede Foreninger, bør tilhøre Det kvindelige Arbejderforbund«. Erklæringen er ikke helt klart formuleret og bød heller ikke de eksakte retningslinier, som forbundet vel havde ønsket.

I september 1903 opstod igen uoverensstemmelser. Bryggeriarbejdernes Forbund havde indledt en agitation for at få de kvindelige bryggeriarbejdere til at melde sig ud af Kvindeligt Arbejderforbund og siden danne afdelinger under Bryggeriarbejdernes Forbund. Sagen bragtes igen for De samvirkende Fagforbunds forretningsudvalg, og dens udfald blev følgende erklæring: »... Erfaringen har jo vist, at Kvindeligt Arbejderforbund er i stand til at varetage og fremme de omhandlede Kvinders Interesser, og vi tror, at det vilde have været i stand til at fuldføre Bryggeriarbejdernes Organisation, naar der ikke var sket Indblanding fra Bryggeriarbejdernes Forbunds Side.

Forretningsudvalget betragter det som det naturligste, at Bryggeriarbejdernes, som fra Begyndelsen er organiserede af Det kvindelige Arbejderforbund, ogsaa i Fremtiden bliver staaende i dette Forbund, og vi undlader ikke at gøre opmærk-

som paa, at det med de Midler der staar til Raadighed, vil søge at oplyse Bryggeriarbejderskerne om, at deres Plads i Organisationen er i Det kvindelige Arbejderforbund. Vi henstiller til det ærede Forbund, at det undlader at agitere blandt Bryggeriarbejderskerne i København, men ganske overlader dette til Det kvindelige Arbejderforbund.«¹⁹

Trods skrivelsens skarpe tone var den dog stadig blot en henstilling, og problemet om de kvindelige arbejders organisatoriske tilhørsforhold forblev længe et åbent og uløst spørgsmål.

IV. ORGANISATONENS UDBREDELSE BLANDT KVINDELIGE ARBEJDERE

Landssammenslutningen af Det kvindelige Arbejderforbund betød tilsyneladende en konsolidering af den kvindelige fagbevægelse. Der var skabt en organisation, der kunne optage forskelligartede grupper af kvindelige industriarbejdere, og de positive resultater, man allerede for visse fag havde opnået i lønspørgsmål, måtte virke gunstigt for det videre arbejde med at organisere og inkorporere de endnu udenforstående kvindelige arbejdere.

De øvrige kvindelige fagforeninger havde jo som nævnt fundet optagelse i de respektive fagforbund. En undtagelse dannede syerskerne, som først på et senere tidspunkt blev optaget i Dansk Skræderforbund.

Men undersøger man antallet af organiserede kvindelige arbejdere – i det omfang det lader sig gøre – og sammenholder det med antallet af beskæftigede kvinder, tegner der sig et knap så optimistisk billede af kvindernes organisation.

Oplysninger om fagforeningernes medlemstal for perioden som helhed er desværre kun sparsomme. Kun i ganske få tilfælde, som regel i forbindelse med en fagforenings stiftelse, er det oplyst, hvor mange der tegnede sig som medlemmer. Oftest

møder man blot den oplysning, at »de indmeldte sig straks i den nye Forening

Den første angivelse af en samlet medlemsstatistik fra 1893.

I en artikel i Nationaløkonomisk Tidsskrifts fagforeninger oplyser M. Rubin, at på dette tidspunkt fandtes 89 fagforeninger med 400, udelukkende kvindelige medlemmer. Heraf var 6 kvindelige fagforeninger: De kvindelige Herreskrædere, forbund, De kvindelige Vævere, Maskinforening, Den kvindelige Forening i Børsen og 6, muligvis De kvindelige Tobaksfabrikker. Rubin erklærer i øvrigt at have sine oplysninger af den daværende formand for De samvirkendes forretningsudvalg. Centraliseringen af således også en begyndende kontrol med tilsluttede fagorganisationers medlemsstatistik med indbetaling af kontingent til de samvirkende Fagforeninger. LO's årssamlinger af skemaer, der årligt omfatter enkelte organisationer. Skemaerne er så til at en statistik har kunnet bygges på.

Ligeledes findes der i protokollen for De samvirkendes forbund i forbindelse med fagforeningerne om deres medlemsstatistik:

8. marts 1898 meddeler således Papirfabrikkerne at det tæller 417 mandlige og 202 kvindelige medlemmer.
31. januar 1899 meddeler Bogbinderforbundet at en eventuel strejke i forbindelse med det ville omfatte 250 mandlige og 200 kvindelige medlemmer.
6. Oktober 1899, Korsetsyverskerne meddeler at de har 400 medlemmer.
31. januar 1899 meddeler det nystiftede Fagforeningsforbundet at det omfatter 4 afdelinger med 100 medlemmer.

En udførlig statistisk opgørelse over organiserede arbejdere i Danmark foreligger imidlertid i forbindelse med, at De samvirkende Fagforbund i 1901 udgav »Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark«. Indsamlingen af materialet er sket i sidste halvdel af 1899 (det nævnes i bogen, at tallene gælder pr. 1. januar 1900). Imidlertid er de skemaer, som i udfyldt stand er returneret fra de københavnske fagforeninger – og som rummer netop de detaljerede oplysninger om medlemmerne, der har manglet i tidligere oplysninger – endnu opbevaret i LO's arkiver.

I ovennævnte »Oversigt« opgives antallet af organiserede kvinder i hele landet at være 7.243. Iflg. industritællingerne af 1897 var antallet af kvindelige arbejdere 36.760. Når derfra trækkes kvinder under 18 (der ikke var medlemmer af fagorganisationerne) – det var 4.371 – og lægges dertil befolkningstilvæksten indtil 1900, vil man med nogen rimelighed kunne anslå antallet af kvindelige arbejdere over 18 år til ca. 35.000²⁰. Sammenholdes dette tal med de 7.243 organiserede kvinder, skulle det give en organisationsprocent for de kvindelige arbejdere i hele landet på ca. 20. Det tilsvarende tal for mandlige arbejdere i hele landet skulle iflg. »Oversigten« være 76.

Iflg. industritællingen var endvidere antallet af kvindelige arbejdere i København 15.972. I det følgende skema er de, i det omfang det har været oplyst i industritællingen, fordelt på de enkelte fag og sammenholdt med tallene for organiserede kvinder indenfor de enkelte fag.

	<i>Beskæftigede kvinder i København 1897</i>	<i>Organiserede kvinder i København jan. 1900</i>
Tobaksindustri	1729	1200
Skomagere og skoindustri	551	272
Korsetsyersker	208 (1900 ca. 500)	45
Farverier	127	3
Damekonfektion	2535	50
Herreskrædderi	1196	1000

Trikotage (maskinstrikkere)	1415	400
Spinderier og væverier	ca. 750	ca. 250
Bogbinderforretninger	212 (folketælling 1901 hele landet 330)	294
Bogtrykkerier	521	170
Handskemagerforretninger	632	ca. 40
Mineralvandsarbejdere	25	} Kvdl. Arbejderforbund (21) 1300
Vaskeri og stryging	427	
Blikvarefabrikker	173	
Kaffesurrogatfabrikker	83	
Sukkervarer og chokolade	167	
Elektroplet og fornikling	230	94

Der skulle således iflg. de oplysninger, det har været muligt at skaffe, være 5.118 organiserede kvindelige arbejdere i København. Sammenholdt med antal beskæftigede kvinder får vi således en organisationsprocent for Københavns vedkommende på ca. 33. Men det kan vel ikke undre, at de københavnske forhold med den koncentrerede industri og de større virksomheder skabte helt andre muligheder for et mere intensivt og effektivt agitationsarbejde.

Men oplysningerne om de københavnske forhold giver imidlertid anledning til visse betragtninger. Det er konstateret, at selv de tal, der er opført i industritællingen af 1897, ikke er fuldtud dækkende, fordi det ikke har været muligt at registrere også de kvinder, der udførte arbejdet i hjemmene. Men netop problemet om de hjemmearbejdende kvinder rejser spørgsmålet om, i hvilke fag organisationsprocenten er lavest. Naturligvis skal man vogte sig ud fra de foreliggende, ikke helt nøjagtige angivelser at drage alt for vidtgående slutninger. Men generelt kan man dog sige, at organisationsprocenten er lavest for de fags vedkommende, hvor hjemmearbejdet endnu var stærkest udbredt. Ikke uden grund så Dansk Skrædderforbund og ligeledes Tobaksarbejderforbundet det som en af sine vigtigste opgaver at bekæmpe hjemmearbejdet, idet dette betragtedes som en væsentlig hindring for organisationsarbejdet og dermed for gennemførelsen af forbedringer i løn- og arbejdsforhold.

Mest iøjnefaldende er forholdet mellem beskæftigede og organiserede indenfor damekonfektionsindustrien. Men også for handskesyverskernes og korsetsyverskernes vedkommende er der tale om en lav organisationsprocent. En undtagelse indenfor konfektionsindustrien danner herreskræderi, hvor der endnu på dette tidspunkt blev udført meget hjemmearbejde. Men som omtalt tidligere var det høje medlemstal på dette tidspunkt resultatet af en intensiv agitation i forbindelse med forestående lønforhandlinger, og som det er konstateret, faldt medlemstallet igen efter agitationskampagnen. I øvrigt synes denne fagforening at have været yderst aktiv.

Modsætningsvis er der indenfor tobaksindustrien, bogbindeforretninger og bogtrykkerier et relativt stort antal organiserede kvindelige arbejdere. For de to sidstnævnte fag gælder det, at arbejdet næppe lod sig udføre i hjemmene. For tobaksindustrien gælder det, at man på et tidligt tidspunkt satte sig for at bekæmpe hjemmearbejdet. Den første beslutning herom blev taget på kongressen i 1888 (hvor det blev forbudt medlemmerne at tage arbejde hos hjemmearbejdere). I 1893 oplystes det, at hjemmearbejde »fandtes hist og her«. ²²

Også inden for fag som trikotage, væverier og spinderier, der traditionelt havde benyttet sig af hjemmearbejde, ligger organisationsprocenten relativt højt. Siden begyndelsen af den her omhandlede periode var der indenfor disse fag sket en mekanisering af arbejdet og en deraf følgende centralisering, således at hjemmearbejdet her var i aftagende eller helt ophørt. Det ligger nær også i denne forbindelse at sætte organisationsprocenten i relation til hjemmearbejdets omfang. – Når man ser bort fra De kvindelige Herreskræderes Fagforening, hvor særlige omstændigheder bidrog til en forholdsvis momentant høj organisationsprocent, ligger organisationsprocenten for de egentlig industrialiserede fag noget højere end for samtlige kvindefag som helhed.

Adskillige faktorer har vel bidraget til den relativt (nemlig i forhold til mændene) lave organisationsprocent blandt de kvindelige arbejdere:

Spørgsmålet om vanskeligheden ved at organisere de hjemmearbejdende kvinder er allerede blevet behandlet.

Derudover eksisterede også frygten for repressalier fra arbejdsgiverside, en utryghed kvinderne ganske vist måtte dele med mændene.

Men det er ikke utænkeligt, at økonomiske overvejelser i højere grad end for mændene har spillet ind i kvindernes stillingtagen til medlemskab af faglige organisationer. En stor del af de kvindelige arbejdere var selvforsørgere, enker eller ugifte, enlige mødre, hvem samtiden bød så vanskelige levevilkår, at de var interesseret i at bevare en vis indkomst, selvom den var ringe, fremfor at risikere at miste den helt ved strejker, støttet af fagforeningerne, eller ved selve medlemskabet af den faglige organisation.

Medlemskontingentet til fagforeningen har muligvis også spillet en vis rolle. Det drejede sig i reglen om en fast månedlig eller ugentlig ydelse, uafhængig af lønnens størrelse. Fx. var det månedlige kontingent i De kvindelige Herreskræderes Fagforening 25 øre, efter 1894 forhøjet til 35 øre. I festskriftet for Kvindeligt Arbejderforbund nævnes det, at kontingentet i 1894 var 30 øre om ugen. Sammenslutningen i forbund betød ofte en mindre forhøjelse af kontingentet. Dertil kom strejkebidrag, bidrag til indkøb af fane o. lign. I protokollerne anføres det jævnlige, at man anmoder forbundet, subsidiært De samvirkende Fagforbund om henstand eller fritagelse for betaling af strejkebidrag. I øvrigt optoges kvinderne i forbund og i De samvirkende Fagforbund som halvtbetalende medlemmer.

V. SAMTIDENS VURDERING AF DE KVINDELIGE ARBEJDERE OG DEN KVINDELIGE FAGBEVÆGELSE

1. Socialdemokratiet

Tilbage står nu spørgsmålet om samtidens vurdering af den kvindelige fagbevægelse.

Den ligeberettigelse, som blev det officielle Socialdemokratis

princip, formuleredes i løbet af det første tiår af dets eksistens. Ganske vist havde Louis Pio ved enkelte lejligheder givet udtryk for kvindernes ligestilling i det politiske liv – i sine memoirer²³ fortæller den svenske baronesse Liljenkrantz, der blev formand for den socialistiske kvindeforening i København, at Pio på hendes spørgsmål om socialdemokratiets stilling til kvindespørgsmålet havde svaret: »Vi indrømmer Kvinderne fuldstændig Ligeberettigelse«.

Men i de første år synes det, som om Pio har stået temmelig alene med sin opfattelse. Det spørgsmål rejstes, om bestyrelsen for den kvindelige sektion af Internationale skulle have stemmeret ved formandsmøderne. Herom siger protokollen for den internationale arbejderforening »... samtidig fremkom Borger Hirtz med det Forslag, at Sektionsformandinderne skulle have Stemmeret i Formandsmøderne, som fremkaldte en livlig Diskussion, hvoraf navnlig den Udtalelse maa fremhæves, at Borgerinderne skulde forhandle deres egne Anliggender i deres egen sektion, men hvis de i Sager skulde trænge til Vejledning da at kunde henvende sig desangaaende til Bestyrelsen for Foreningen. Efter den Udtalelse skred man til Afstemning om hvorvidt de skulde have Stemmeret eller ei. Resultatet blev, at 13 stemte for Ja og 15 for Nej.«

Det følgende år – 8. maj 1873 – fremsattes igen et »Andragende fra Borgerinderne om at blive repræsenteret ved Sektionsmøder«, hvilket igen fremkaldte livlig diskussion. Bl. a. blev det udtalt, »at han (August Toucher) for Øjeblikket fandt det uheldigt, naar Borgerinderne skulde have Sæde i en Lovgivende Forsamling, selv om en saadan holdtes i en Kjælder. Men vilde Tiden vise, at Borgerinderne vilde blive saa udviklede, at de paa en Parlamentarisk Maade kunde deltage i Forhandlingerne, da skulde han ikke være den sidste til at give dem sin Stemme.« Det vedtoges da med stor majoritet, at »Borgerinderne ikke foreløbig skulde have Stemmeret ved Sektionsformandsmøderne.«

Den samme indstilling kom også til udtryk ved et møde i foreningen »Broderbaandet«²⁴ angående »Kvindens Rettig-

heder«. Louis Toucher udtalte ved den lejlighed, at med hensyn til kvinders adgang til foreningen, da burde disse udelukkes fra stemmeret og fra deltagelse i diskussioner om politiske emner ved møderne. Som sin motivering anførte han »Kvindens Umodenhed i saa Henseende og Mændenes Utilbøjelighed til at betragte Kvindens Virksomhed som berettiget udenfor de rent kvindelige Spørgsmaal.« Louis Touchers forslag blev ved afstemningen vedtaget.

Da Socialdemokratisk Forbund blev stiftet i februar 1878, blev det foreslået, at kvinder ikke skulle have adgang til foreningen. Men forslaget affødte en heftig debat, hvor naturligvis formandinden for »Den frie kvindelige Forening« udtalte sig skarpt imod forslaget om udelukkelse: »Hun vilde kalde d' Herrer, der modarbejder Kvinders Optagelse, for Socialister af Navn, hvem Mundsvejr var mere end Handling, og som nu var blevet reaktionære«²⁵. Denne gang fik kvinderne sæde både i foreningen og i dens bestyrelse.

Men at spørgsmålet om kvindens stilling i høj grad har optaget samtidens arbejderbevægelse, viser de mange ledere og indlæg i Social-Demokraten om dette problem. Ved møder i de kvindelige foreninger var emnet for foredrag og diskussioner hyppigt »Kvindens Emancipation«, »Kvindens Rettigheder«, »Kvindens Stilling i Samfundet« og »Kan Kvinder deltage i den sociale Arbejderbevægelse?«.

Ved et møde i kvindeforeningen, hvor Pio var taler, gik han så vidt som til at opfordre kvinden til sammenhold mod manden²⁶.

Det synes, som om de skiftende redaktioner på Social-Demokraten, i højere grad end arbejderbevægelsen som sådan, har været talsmænd for kvindernes ligeberettigelse. I en leder den 30. juli 1875 hed det bl. a.: »Der stilles Spørgsmaal om Tiden – og især Kvinden – er moden til Frigørelse. Spørgsmaalet maa anses for at være en Uforskammethed mod Kvinden.« Og angående kvinden som arbejdskraft (til lavere løn) fortsætter lederen: »Kvindens Fremtrængen kan ikke forhindres, muligvis forhales. Det er dog det dummeste, man kan gøre...

bedre at arbejde med al Kraft paa, at der aldeles ingen Forskel bliver paa Mandens og Kvindens Arbejdsløn for samme Arbejde.«

Man aner dog en ændring i Socialdemokratiets holdning til kvinden i en opfordring i Social-Demokraten (juni 1886) til alle »frisindede Kvinder« om at deltage i Socialdemokratiets grundlovsoptog: »Den Tid er for længe siden forbi, da Kvinden ingen Mening havde ud over Spørgsmaalet om, hvorledes en Gryde Mad skulde koges eller et Par Strømper stoppes ... Kvindens Plads er hos det eneste Parti, der har sat hendes sociale og politiske Ligestilling med Manden paa sit Program.« Dette sidste punkt viste sig i hvert fald i praksis ved grundlovsfesten i 1890, hvor man for første gang havde kvindelige talere ved festen i Fælledparken. Det var Johanne Meyer (redaktør af »Hvad vi vil«), Anna Jensen (sandsynligvis formanden for De kvindelige Herreskrædere) og Nelly Lagesen (formanden for De kvindelige Tobaksarbejdere).

Initiativet må betegnes som dristigt på en tid, hvor Kvindens offentlige fremtræden stedse var genstand for debat.

2. Fagbevægelsen – kvindelønninger

Det er dog på arbejdsmarkedet og inden for den faglige arbejderbevægelse, at spørgsmålet om kvinderne har givet mest anledning til brydninger. Usikkerheden over for den konkurrence, som kvindernes indtrængen i industrien frembød, er jo bl. a. tydeligt kommet til udtryk inden for tobaksindustrien og tekstilindustrien, således som det er nævnt i de foregående afsnit. Den kendsgerning, at et stigende antal kvinder stod parat til at overtage mændenes pladser – også i tilfælde af strejker –, skabte en uvilje mod de kvindelige arbejdere, der i første omgang resulterede i udelukkelse fra de faglige organisationer. Men det var især lønspørgsmålet, der gjorde kvinderne til farlige konkurrenter. Den tekniske udvikling gjorde det muligt i stadig højere grad at ansætte de ufaglærte kvinder, som således med deres lavere lønsatser udgjorde en billigere arbejdskraft

end mændene. Undersøgelser af lønnen i 1882 og 1898 viste, at kvindernes løn indenfor alle fag lå langt under arbejdsmændenes. Ved et foredrag i 1883 af M. Rubin i Nationaløkonomisk Forening (refereret i Social-Demokraten 21. september 1883) forelå en opgørelse af den gennemsnitlige dagløn i København.

Den var for svende	3 kroner og 04 øre
for arbejdsmænd	2 kroner og 37 øre
for kvinder	1 krone og 37 øre

Denne opgørelse bygger rimeligvis på den undersøgelse af erhvervsforholdene, der blev foretaget i 1882. I sin indledning til dette tabelværk nævner Rubin, at i de erhverv, hvor der er stor tilgang af kvinder, er ikke alene kvindelønnen lav, men det har også influeret på mændenes løn, således at denne er relativt lavere end i andre, omtrent ligestillede fag, der er uden kvindeligt islæt.

Rubins kommentar til den lave kvindeløn er tankevækkende. Han hævdede, at når 4 timers arbejde for en arbejdsmand ækvivalerede 7 timers arbejde for en kvinde, skyldtes det, at kvinden ikke havde den samme uddannelse, ikke den samme fysiske styrke og endvidere, at »hun jo stillede ringere Fordringer til Livet, havde færre Udgifter.« Og i sit foredrag kommenterede han det således: »Og hertil kommer endnu for Kvinden, at hun kan leve af mindre end Manden. Ligesom hun ogsaa producerer mindre.«

Sandheden bag denne påstand er vel rimeligvis denne, at det for de gifte kvinders vedkommende i overvejende grad drejede sig om at skaffe et supplement til mandens fortjeneste. Men tilbage var jo rigtignok den ikke så lille gruppe af enker og ugifte kvinder, der søgte ud på arbejdsmarkedet, og hvis fordringer til livet vel næppe har været ringere. Enlige mødre var ikke noget ukendt fænomen i slutningen af det 19. århundrede, hvad bl. a. folketællingslisterne tydeligt viser. Noget andet er så, at netop denne gruppe ofte har været tilbøjelig til at tage arbejde for en lavere løn, snarere end slet intet arbejde at få; konkurrencen var som nævnt stor.

Spørgsmålet om kvindernes løn i perioden indtil 1900 er blevet behandlet i Jørgen Pedersens afhandling om arbejdslønnen i Danmark (se litteraturliste). I sine undersøgelser kommer han ligeledes til det resultat, at kvindernes løn, i hvert fald i begyndelsen af perioden (ca. 1860-75), lå væsentligt lavere end mændenes, idet kvindelønnen for en ufaglært arbejderske udgjorde 35 % af svendenes og ca. 54 % af arbejdsmændenes løn (jfr. ovenfor Rubins opgørelse af den gennemsnitlige dagløn i København). Men det er især interessant, at kvindelønnen iflg. Jørgen Pedersens undersøgelser stiger relativt mindre end mændenes, at der altså for kvindernes vedkommende er tale om en relativ løntilbagegang.

3. Fagbevægelsen og de kvindelige organisationer

Men netop den omstændighed, at kvinderne både udførte samme arbejde for en lavere løn og ydermere i adskillige tilfælde optrådte som »skruibrækkere«, bidrog vel til den modstand og den skepsis, der kom til udtryk i mændenes holdning til kvindernes forsøg på at organisere sig. Tobaksarbejderforbundets holdning til de kvindelige tobaksarbejdere synes at have været en undtagelse.

Selv i De samvirkende Fagforeningers forretningsudvalg foreslog man i 1887 at »henstille til Aarsmødet at vedtage ikke foreløbig at optage rene kvindelige Organisationer.«²⁷

Forslaget rejstes således på årsmødet og affødte »en meget lang Diskussion«, der imidlertid resulterede i vedtagelse af, at de kvindelige foreninger kunne optages.

Ved årsmødet den 3. april 1888 kunne formanden således berette: »De kvindelige Organisationer havde, iflg. Afstemningen ved sidste Aarsmøde, deltaget blandt de samvirkende Fagforeninger, og man havde ikke haft Grund til at fortryde det . . .«.

Fra fællesbestyrelsesmødet den 22. august 1889 refereres det: »De forsamlede Bestyrelser erkender Nødvendigheden af, at Kvinderne organiseres i alle Fag og vedtager, at Spørgsmaa-

let om Kvindernes Organisation optages til Diskussion i de forskellige mandlige Fagforeninger, og at det paalægges Medlemmerne at agitere for Tilslutning til de kvindelige Foreninger.«

Den 10. december 1891 har det imidlertid været nødvendigt at vedtage »følgende af Formandinden for De kvindelige Herreskrædere fremlagte Resolution: at alle Arbejdere virker hen til, at deres kvindelige Paarørende og Bekendte, der ernærer sig ved Syning, indmelder sig i Fagforeningen.«

Man undres over, hvor ofte det har været nødvendigt at vedtage resolutioner, hvori det pålægges de mandlige arbejdere at opfordre deres kvindelige pårørende til at indmelde sig i fagorganisationerne.

I forbindelse med agitationen i 1898 henvendte bestyrelsen for De kvindelige Herreskrædere sig til alle andre fagforeninger, for at få lov til ved disses møder at »rette Appel til deres Medlemmer om at paavirke deres kvindelige Paarørende til at indmelde sig i Organisationen, saafremt de arbejder i Skræderfaget.« Og festskriftet slutter dette afsnit med ordene: »De fleste Fagforeninger imødekom denne Anmodning, selvom man godt kunde forstaa af Svarene, at det ikke var med nogen særlig stor Glæde, de gjorde det.«²⁸

Selvom man således anerkendte de kvindelige fagorganisationer, gik bestræbelserne ud på i videst muligt omfang at inkorporere kvinderne i de mandlige foreninger, således som det blev tilfældet med tobaksarbejderskerne og de kvindelige vævere. Den i det foregående omtalte sag angående de kvindelige bryggeriarbejdere var klart et udtryk for ønsket om at undgå rent kvindelige fagforeninger indenfor fag, der beskæftigede både mænd og kvinder.

Da Bogbindersvendeforbundet i 1891 i første omgang vedtog at optage kvinder i forbundet, stod umiddelbart efter (2. august 1891) en leder i »Social-Demokraten«, der vel nok var et udtryk for det officielle Socialdemokratis og den officielle arbejderbevægelses opfattelse:

»Disse Beslutninger (c: om at optage kvinder) saa simple og naturlige de end kunde synes, betyder ikke desto mindre en

hel ny Form for vort organisatoriske Arbejde og vil utvivlsomt konsekvent gennemført blive af stor Betydning for hele vor Fagforenings-Bevægelse.« Efter at have redegjort for mændenes fejlagtige syn på de kvindelige arbejdere, fortsætter artiklene: »Kvinderne fulgte Eksemplet og organiserede sig i egne Foreninger. Saadanne findes jo i adskillige Fag, men det kan ikke nægtes, at det trods ihærdigt Arbejde kun har givet meget smaa Resultater. Og Aarsagerne hertil er lette at finde . . . Af det ovenfor udviklede vil det let kunne forstaaes, at skal Kvindernes Arbejdsvilkaar forbedres, maa det ske ved nøje Samvirken med deres mandlige Kolleger, og dette bliver først muligt, naar de hører til den samme Organisation.«

Ganske vist opnåede de kvindelige organisationer, d. v. s. De kvindelige Herreskrædere og Kvindeligt Arbejderforbund, efter at dette blev skrevet, positive resultater der berettigede deres eksistens. Og dog findes i Jensen & Olsens »Oversigt« (s. 70) følgende passus: »I det hele taget har det vist sig, at der først er kommet Fart i Organisationen af de arbejdende Kvinder, efter at man har stillet disse fuldstændig lige med Mændene. Den Idé, at Mænd og Kvinder, som udfører det samme eller nært beslægtet Arbejde for de samme Arbejdskøbere, skulde staa adskilte i hver sin Forening uden nogen nærmere Forbindelse, er ogsaa i sig selv saa absurd, at det maa forbauses, at der hengik saa lang Tid, forinden det gik op for begge Parter, at de stod sig bedst ved at være Kammerater baade paa Værkstedet og i Organisationen.«

VI. DEN KVINDELIGE FAGBEVÆGELSE'S FORHOLD TIL KVINDEFRIGØRELSES- BEVÆGELSEN

Af særlig betydning blev også de kvindelige fagforeningers forhold til den øvrige kvindefrigørelsesbevægelse, og det syn, denne anlagde på de faglige kvindeorganisationer.

I »Dansk Kvindesamfunds Historie« skriver Gyrithe Lemche bl. a., at Kvindesamfundet oprettede en søndagsskole for »Kvin-

der af de arbejdende og tjenende Klasser« – det har antagelig været i 1870'erne – og siger i den forbindelse: »Dansk Kvindesamfund viste herved sin Vilje til at drage Kvinder af alle Klasser med ind under Kvindebevægelsen.«²⁹

Dansk Kvindesamfund tog ligeledes i 1890 initiativet til en undersøgelse af de københavnske syerskers arbejdsforhold, hvor man søgte at belyse spørgsmål som helbred, alder, ægteskabelig stilling, arbejdstid og den reelle dagløn. Rimeligvis som en følge af denne undersøgelse søgte man, til dels ved hjælp fra private, at oprette en fagskole for syersker, og i 1895 åbnedes den. Undervisningen var gratis, og dog meldte sig kun 10 elever.

Det sociale skel mellem de to grupper af kvinder har alligevel været for stort. 16 år efter oprettelsen af søndagsskolen overlod Dansk Kvindesamfund denne undervisningsvirksomhed til Studentersamfundets Arbejderundervisning. Hertil siger Gyrithe Lemche: »... det er et Spørgsmaal, om man handlede klogt i 16 Aar efter at give Slip paa dette Bindeled mellem Overklassens og Arbejderklassens Kvinder.« Men hun indrømmer dog i en anden forbindelse, at »Dansk Kvindesamfund aldrig havde kunnet vinde Indpas hos Arbejdskvinderne i København.«³⁰

Derimod har der været nær kontakt mellem de kvindelige arbejdere og Kvindelig Fremskridtsforening, hvis formål det var at »vække og vedligeholde Interessen for politiske og sociale Spørgsmål hos Kvinderne«. Foreningens formand var Mathilde Bajer, en fremtrædende kvinderetsforkæmper, og den talte endvidere blandt sine medlemmer kvinder som Line Luplau, Johanne Meyer og Birgitte Berg-Nielsen, kvinder, der ofte figurerede som talere ved de kvindelige fagforeningers foredragsaftener.

Også på anden måde etableredes et samarbejde mellem Kvindelig Fremskridtsforening og de faglige Kvindeforeninger. Ca. 1888 dannedes »De samlede Kvindeforeninger«, der omfattede:

- Kvindelig Fremskridtsforening
- De kvindelige Herreskrædere

Dame- og Kaabesyersker (De samlede Syere)

De kvindelige Vævere

De kvindelige Tobaksarbejdere

Kvindelig Husgerning

Kvindeligt Arbejderforbund

Kvindelige Tyendeforening

Kvindevalgretsforeningen

(men ikke Dansk Kvindesamfund).

Samme år udkom for første gang bladet »Hvad vi vil«, der var et organ for Kvindelig Fremskridtsforening og for De samlede Kvindeforeninger. Det redigeredes af Johanne Meyer og udkom indtil 1894, hvor Johanne Meyer trak sig tilbage. Både i indlæg og artikler beskæftigede bladet sig nøje med de kvindelige arbejderes forhold og organisationer, omend det i 1890 ændrede hoved fra »Hvad vi vil, Organ for Kvindesagen, Fredssagen og Arbejdersagen« til »Kvindebladet Hvad vi vil, Organ for Kvindesagen i Danmark«. Bladet beskæftigede sig dog fremdeles med arbejderspørgsmål og kan med nogen ret betragtes som organ også for den kvindelige fagbevægelse.

Allerede i 1893 var »De samlede Kvindeforeninger« blevet opløst. Og den 9. september 1894 udkom »Hvad vi vil« for sidste gang. Sandsynligvis, iflg. indlæg i bladet, som følge af modsætningsforhold omkring Kvindevalgretsforeningen. Dermed var de sidste organisatoriske bindeled mellem den kvindelige arbejderbevægelse og den øvrige kvindebevægelse brudt.

— — —

Det har i det foregående været formålet ud fra en kronologisk gennemgang af de kvindelige fagforeningers tilblivelseshistorie at gøre rede for, i hvor stort omfang man overhovedet kan tale om en kvindelig fagbevægelse på dette tidlige tidspunkt af dansk fagbevægelses historie og at gennemgå de væsentligste problemer, som opstod omkring de kvindelige arbejderes organisationsforsøg; og, som en naturlig konsekvens, at foretage en analyse af samtidens vurdering af de kvindelige arbejdere og den kvindelige fagbevægelse — hvilket i første række vil sige

Socialdemokratiets og fagbevægelsens vurdering af kvindelige parti- og fagfæller.

Det må da konstateres, at de første bestræbelser på at organisere kvindelige arbejdere fulgte kun få år efter, at de første mandlige fagforeninger blev stiftet. De kvindelige fagforeninger, der grundlagdes i 1870'erne, kom dog nærmest til at stå som uselvstændige, usikre filialer af mændenes fagorganisationer, skabt på deres initiativ. I 1880'erne og 1890'erne, i takt med den øvrige fagbevægelse, opstod imidlertid en kvindelig fagbevægelse, der i det væsentlige udsprang fra kvinderne selv. Men det er især karakteristisk for 1880'ernes og 1890'ernes kvindelige fagbevægelse, at den udviste en selvbevidsthed, der klarest kom til udtryk i de to stærke fagorganisationer, De kvindelige Herreskræderes Fagforening og Kvindeligt Arbejderforbund.

På baggrund af stigende konjunkturer lykkedes det at organisere de kvindelige arbejdere inden for stadig flere fag; for nogle fags vedkommende opnåedes visse lønforbedringer, og i enkelte tilfælde opnåedes lønforbedringer endda ved heldigt gennemførte strejker. I relation til fagbevægelsens første tiår er der tale om fremgang for den kvindelige fagbevægelse; men i relation til den samlede fagbevægelse var de kvindelige organisationer o. 1900 stadig beskedne i antal og omfang.

Når afslutningsvis de faglige kvindeorganisationers forhold til kvindefrigørelsesbevægelsen er berørt, er det sket ud fra den betragtning, at den kvindelige faglige arbejderbevægelse trods alt var snævert forbundet med kvindefrigørelsen i det hele taget. Hvor Dansk Kvindesamfund, Kvindelig Fremskridtsforening og Kvindevalgretsforeningen virkede for kvindernes juridiske og sociale frigørelse, var det for de kvindelige fagorganisationer både et spørgsmål om økonomisk frigørelse og om social ligestilling. Deres økonomiske krav blev imødegået af deres naturlige modpart, arbejdsgiverne. Men det er i det foregående søgt påvist, at de kvindelige arbejderes krav om ligestilling på arbejdsmarkedet og inden for arbejderbevægelsen i væsentlig grad stødte på modstand fra de mandlige arbejdere.

De resultater, de kvindelige fagforeninger opnåede i perioden 1870–1900 var relativt beskedne; men de må dog vurderes på baggrund af den omstændighed, at de kvindelige fagforeninger undertiden førte en kamp på to fronter.

Olivia Nielsen (1854–1910), formand for Kvindeligt Arbejderforbund fra 1. november 1892, tillige forretningsfører for det landsomfattende Kvindelige Arbejderforbund fra dets stiftelse til sin død, 1910. Endvidere bl. a. medlem af bestyrelsen for De samvirkende Fagforbund og fra 1909 medlem af Københavns Borgerrepræsentation. – Udover at hun var gift og ved sin død efterlod sig syv børn har vi ingen oplysninger om Olivia Nielsen som privatperson, end ikke hvilket fag, hun tilhørte. I festskrifterne skildres hun som en robust, energisk og dygtig kvinde, og der tillægges hende en væsentlig del af æren for den stærke position, Kvindeligt Arbejderforbund opnåede under hendes formandskab. Ved forbundets første kongres i marts 1901 udtalte hun selv, at Kvindeligt Arbejderforbund ved hendes overtagelse af formandsposten i 1892 talte 5 medlemmer – alle bestyrelsesmedlemmer, i 1910 var medlemstallet ca. 2.000. Vurderet på grundlag af notitser i Social-Demokraten og forhandlingsprotokoller kan der næppe være tvivl om, at hendes indsats har været betydelig.

NOTER

1. J. J. Møller: Tekstilarbejdernes Fagforenings Historie 1873-1923, s. 42. - J. J. Møller var foruden formand for Vævernes Fagforening - fra 1884 med enkelte afbrydelser gennem hele den her behandlede periode - tillige forretningsfører i Væverforbundet. 2. Ved en generalforsamling i november 1885 stiftedes „Væverforbundet i Danmark“. 3. Protokol for De samvirkende Fagforeninger, 16. dec. 1886. 4. J. J. Møller, s. 63. 5. Allerede ved folketællingen i 1850 finder man kvinder opført som medhjælpere i tobaksindustrien. I K. Glamanns afhandling om tobaksindustrien i Danmark (75-Foreningen, 1875-1950. Udg. af Cigar- og Tobaksfabrikanternes Forening af 20. juni 1875) findes følgende tabel over arbejdsstyrkens fordeling i tobaksindustrien på grundlag af Arbejdstilsynets årlige beretning i Ministerialtidende. <table border="0" style="margin-left: 40px;"> <thead> <tr> <th></th> <th>mænd</th> <th>kvinder</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1875</td> <td>1351</td> <td>887</td> </tr> <tr> <td>1876</td> <td>1408</td> <td>974</td> </tr> </tbody> </table>		mænd	kvinder	1875	1351	887	1876	1408	974	<table border="0"> <tr> <td>1878</td> <td>1333</td> <td>972</td> </tr> <tr> <td>1881</td> <td>1463</td> <td>996</td> </tr> <tr> <td>1882</td> <td>1513</td> <td>1017</td> </tr> <tr> <td>1886</td> <td>1275</td> <td>976</td> </tr> <tr> <td>1888</td> <td>1351</td> <td>1096</td> </tr> <tr> <td>1890</td> <td>1315</td> <td>1100</td> </tr> <tr> <td>1894-95</td> <td>1420</td> <td>1285</td> </tr> <tr> <td>1897-98</td> <td>1615</td> <td>1537</td> </tr> <tr> <td>1899-</td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>1900</td> <td>1640</td> <td>1638</td> </tr> </table> 6. Refereret i Oskar Hansen og Edv. Christensen: Kvindeligt Arbejderforbund 1901-1951, s. 44. 7. Lovudkastet er gengivet i Th. Stauning: Danske Tobaksarbejderes Organisation, 1921, s. 24 ff. 8. Th. Stauning: Danske Tobaksarbejderes ..., s. 28 og ligeledes Fagbladet nr. 1, 1887. 9. Iflg. et foredrag af Marcus Rubin i Nationaløkonomisk Forening, sept. 1883, udgjorde syerskerne 2/3 af de i københavnsk industri beskæftigede kvinder. 10. De kvindelige Herreskræderes Fagforening 1883-1933, s. 27 ff. 11. Protokol for De kvindelige Herreskræderes Fagforening, 24. april 1901.	1878	1333	972	1881	1463	996	1882	1513	1017	1886	1275	976	1888	1351	1096	1890	1315	1100	1894-95	1420	1285	1897-98	1615	1537	1899-			1900	1640	1638
	mænd	kvinder																																						
1875	1351	887																																						
1876	1408	974																																						
1878	1333	972																																						
1881	1463	996																																						
1882	1513	1017																																						
1886	1275	976																																						
1888	1351	1096																																						
1890	1315	1100																																						
1894-95	1420	1285																																						
1897-98	1615	1537																																						
1899-																																								
1900	1640	1638																																						

12. Social-Demokraten, 4. juni 1890.
13. J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark i Tiden fra 1871-1900. 1901, s. 245.
14. Korsetsyrsker 40, linnedsyersker 55, jfr. Jensen og Olsen, s. 245.
15. Protokol for Syernes Forbund, januar 1900.
16. Festskrift for Kvindeligt Arbejderforbund, 1925. s. 18, og Kvindeligt Arbejderforbund ... s. 47 ff.
17. Gengivet i Kvindeligt Arbejderforbund, 1901-1926, s. 7.
18. Jfr. protokol for De samvirkende Fagforbund, 19. jan. 1900, 6. marts 1900 og 5. dec. 1900.
19. Gengivet i Kvindeligt Arbejderforbund, 1901-1926, s. 21. Skrivelsen, der er rettet til Bryggeriarbejdernes Forbund, er dateret 16. okt. 1903.
20. Jensen og Olsen angiver selv tallet 33.306, men det er nok for lavt; allerede tallene fra industritællingen i 1897 var for lave.
21. Det er ikke helt klart, hvilke grupper af kvindelige arbejdere, der - til forskellige tider - har været organiseret under Kvindeligt Arbejderforbund. Tallene fra industritællingen var jo ikke helt udtømmende. I øvrigt bør det erindres, at tallene i omstående skema kun dækker københavnske industrier, hvorimod medlemstallet for Kvindeligt Arbejderforbund også dækker afdelinger i provinserne.
22. Th. Stauning: Danske Tobaksarbejderes Organisation, s. 44.
23. Er ej trykt; foreligger i originalmanuskript i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
24. Referat i Socialisten, 25. febr. 1873.
25. Gengivet i: Oskar Hansen og Edv. Christensen: Kvindeligt Arbejderforbund 1901-1951, s. 40.
26. Social-Demokraten, 3. dec. 1875.
27. Protokol for De samvirkende Fagforeninger, 12. marts 1887.
28. Festskrift for De kvindelige Herreskræderes Fagforening, s. 31.
29. Gyrithe Lemche: Dansk Kvindesamfunds Historie, 1912, s. 29.
30. Smst. s. 88.

Kvindelige københavnske fagforeninger 1870-1900

1873. 1. Unionen, kvindelig sektion af Vævernes Velfærdsforening. Stiftet 8. september 1873. Opløst i slutningen af 1870'erne.
1875. 2. Kvindelig afdeling af tobaksarbejderforeningen „Enigheden“. Stiftet juli 1875, sandsynligvis opløst nogle år senere.
1876. 3. Syerskernes Fagforening. Stiftet 12. september 1876. Opløst nogle år senere, ca. 1878.
1883. 4. De kvindelige Tobaksarbejderses Syge- og Understøttelseskasse af 1883. Fik status af fagforening ca. 1885. Sluttet sammen med tobaksarbejderforeningen „Enigheden“ ca. november 1890.
5. Den kvindelige Fagforening i Herreskræderfaget. Stiftet 13. september 1883. I 1930 sluttet sammen med Fagforeningen af 1873 til Fagforeningen for Herrekonfektion af 1883.
1885. 6. Den kvindelige Tjenestetyende-Forening. Stiftet 25. oktober 1885. Forenedes ca. 1890 med Tjenestetyendeforeningen „Enighed“. (Mandligt tyende).
1886. 7. Foreningen for Vadske- og Rengøringskoner. Stiftet 1. november 1885. Antog 3. juni 1886 navnet Det kvindelige Arbejderforbund, der bestod efter 1900. Foreningen for Vadske- og Rengøringskoner vedblev at bestå til 1889. Herfra udskilte sig Foreningen for kvindelig Husgerning. Navnet antaget januar 1889. Sandsynligvis opløst efter juni 1890.
8. Den kvindelige Forening i Væverfaget. Stiftet 6. november 1886. Sluttet sammen med Vævernes Fagforening i slutningen af 1897.
1887. 9. Forening for de kvindelige Arbejdere i Bogbinderfaget. Stiftet 1. juli 1887, men kom aldrig rigtig til at fungere.
10. Foreningen for kvindelige Sølpolerere. Stiftet 9. december 1887. Sandsynligvis opløst 1890.
1889. 11. Foreningen for de samlede Syersker. Stiftet 4. november 1889. Sandsynligvis opløst efter 5. juni 1890.
1890. 12. Maskinstrikkernes Fagforening. Stiftet 25. april 1890. Bestod 1900, men inden januar 1900 optaget i Kvindeligt Arbejderforbund.

13. Foreningen for kvindelige Blikvarearbejdere. Stiftet før 4. juni 1890. Rimeligvis opløst samme år.
 14. De kvindelige Trykkeriarbejderses Fagforening. Stiftet 23. juli 1890. Opløst ca. 1893.
 15. Kvindelig Forening i Børstenbinderfaget. Stiftet 12. oktober 1890. Opløstes juli 1894.
 1892. 16. De kvindelige Papirarbejderses Fagforening. Stiftet 8. april 1892. Opløst ca. 1893.
 1893. 17. Strygeomfruernes Fagforening. Stiftet før 10. december 1893. Rimeligvis opløst allerede 1894.
 1894. 18. Kjole- og Kåbesyerskernes Fagforening. Stiftet 23. januar 1894. Bestod 1900. 1899 forenet med nr. 24 og nr. 25 i Syernes Forbund.
 1896. 19. De kvindelige Bogbinderiarbejderses Fagforening. Stiftet 23. decembere 1896. 2. november 1898 forenet med Bogbinder-svendenes Fagforening af 1873.
 1897. 20. Guld- og Sølvpolerernes Fagforening. Stiftet 10. november 1897. Bestod 1900. Optoges straks efter stiftelsen i Guld-, Sølv- og Elektropletarbejdernes Forbund.
 1898. 21. Korksortererensernes Fagforening. Stiftet januar 1898. Bestod 1900. April 1901 optaget i Korkskærernes Fagforbund.
 22. De kvindelige Trykkeriarbejderses Fagforening. Stiftet 6. februar 1898. Optoges som afdeling under Kvindeligt Arbejderforbund, udtrådte samme år og optoges, antagelig i 1899, i Typografforbundet.
 23. De kvindelige Sukkervare- og Chokoladearbejderses Afdeling. Stiftet 17. februar 1898. Ophørt ca. 1899. Rimeligvis optaget som afdeling under Sukker-, Chokolade- og Biscuitarbejderforbundet.
 24. Linnedsyernes Fagforening af 1898. Stiftet 18. april 1898. Bestod 1900. 15. november 1899 optaget i Syernes Forbund.
 25. Korsetsyerskernes Fagforening af 1898. Stiftet 8. november 1898. Bestod 1900. 15. november 1899 optaget i Syernes Forbund.
 1899. 26. Handskesyerske-Foreningen „Frem“. Stiftet 12. december 1899. 11. maj 1900 optaget i Syernes Forbund.
 1900. 27. Vattæppesyerskernes Fagforening af 1900. Stiftet ca. januar 1900. Umiddelbart efter optaget i Syernes Forbund.
- (Bygger dels på en lignende oversigt i Henry Bruuns afsnit i „Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmålets Historie i Danmark 1864–1900“, dels på notitser i Socialisten og Social-Demokraten 1871–1901).

ANVENDT LITTERATUR OG KILDER

- Henry Bruun: Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900. Bd. I. 1938.
- Poul Engelstoft og Hans Jensen: Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmålets Historie i Danmark 1864-1900. 1931.
- J. Jensen og C. M. Olsen: Oversigt over Fagforeningsbevægelsen i Danmark i Tiden fra 1871-1900. 1901.
- K. Glamann: 75-Foreningen. 1875-1950. Udgivet af Cigar- og Tobaksfabrikanternes Forening af 20. juni 1875. 1950.
- Georg Nørregaard: Arbejdsforhold indenfor dansk Haandværk og Industri 1857-1899. 1943.
- Jørgen Pedersen: Arbejdslønnen i Danmark under skiftende Konjunkturer i Perioden ca. 1850-1913. 1930.
- Marcus Rubin: De danske Fagforeninger. Nationaløkonomisk Tidsskrift 1893.
- Fest- og jubilæumsskrifter*
- Oskar Hansen og Edv. Christensen: Kvindeligt Arbejderforbund 1901-1951. 1951.
- Kvindeligt Arbejderforbund, afd. I, festskrift 1885-1925. 1925.
- Kvindeligt Arbejderforbund 1901-1926. 1926.
- De kvindelige Herreskrædres Fagforening 1883-1933. 1933.
- J. J. Møller og Carl Larsen: Tekstilarbejdernes Fagforenings Historie 1873-1923. 1923.
- J. J. Møller: Tekstilindustriens Udvikling i Danmark gennem Aarhundreder samt Dansk Tekstilarbejderforbunds Historie fra Forbundets Stiftelse til 1918. 1924.
- Aviser og fagblade*
- Socialisten 1871-1874.
- Social-Demokraten 1874-1899.
- Hvad vi vil. Nr. 1 1888 - 9. sept. 1894.
- Fagblad for Dansk Skrædderforbund. 1902-1930.
- Dansk Tekstilarbejderforbunds Fagblad. 1902-1904.
- Tobaksarbejderforbundets Fagblad. 1887-1901.
- Statistisk materiale*
- Danmarks Haandværk og Industri iflg. Tællingen den 25. Maj 1897. Kbhvn. 1899. Statistisk Tabelværk Rk. V, A1.
- Utrykte kilder i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv*
- Forhandlingsprotokol for De samvirkende Fagforeninger. 1896-1898.
- Forhandlingsprotokol for De samvirkende Fagforbund. 1898-1902.
- Endvidere spørgeskemaer, breve og andre arkivalier, der beror i arkivet.

Utrykte kilder i Dansk Beklædningsarbejderforbunds arkiv

Generalforsamlingsprotokol for Fagforening for De kvindelige Herreskrædere af 1883. 1899-1901.

Forhandlingsprotokol for De kvindelige Herreskræderes Fagforening af 1883. 1901-1904.

Bestyrelsesprotokol for De kvindelige Herreskræderes Fagforening af 1883. 1900-1904.

Forhandlingsprotokol for Syerskernes Forbund. 1900-1901.

Forhandlingsprotokol for Syernes Forbund. 1900-1905.